

Т.Қ. Бекжанова*, э.ғ.к., доцент¹

М.А. Алтынбеков, PhD, қауымд. профессор¹

Д.Д. Ешпанова, э.ғ.к., доцент²

Б.Н. Жабығай, PhD, қауымд. профессор³

Esil University, Астана қ., Қазақстан¹

Алматы гуманитарлық-экономикалық

университеті, Алматы қ., Қазақстан²

Қ. Құлажанов атындағы Қазақ технология

және бизнес университеті, Астана қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: toty_bekzhanova@mail.ru

ҚАЛАЛЫҚ АГЛОМЕРАЦИЯЛАРДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ БИЗНЕС СТРАТЕГИЯЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мақалада қалалық агломерациялардың қазіргі заманғы даму тенденциялары мен трендтері атап өтілді, олардың қалыптасуының аймақтық және құрылымдық ерекшеліктері және әлемдік деңгейдегі кейінгі трансформация атап өтілді. Елдердің ұлттық-мәдени үлгілерімен айқындалатын ірі қалаларды дамытудың өзекті стратегиялық тұжырымдамалары өтілді.

Басты назар қазақстандық агломерацияларды дамытудың негізгі тенденциялары мен проблемаларына бағытталған: агломерацияның «өзегі» төңірегінде экономикалық өсудің өңірлік орталығын құру; агломерациядағы халықтың шоғырлануы; қалалық жолаушылар көлігінің бірыңғай интермодальдық жүйесі негізінде қалалық агломерациялар аумақтарының байланыстылығын қамтамасыз ету; өңірдің атқарушы билік органдары жүзеге асыратын қалалық агломерацияны басқару; қалалық агломерацияны дамытудың бірыңғай инвестициялық ортасы; қалалық агломерацияны кеңістіктік-аумақтық дамытудың циклілігі; перифериялық өндірістік аймақтарды дамыту; Қалалық агломерация шеңберінде қолайлы экологиялық жағдайды қамтамасыз ету.

Белгіленген трендтер шеңберінде қолданыстағы тәжірибеге сыни талдау жүргізілді. Қалалық дамуды басқаруға қатысты негізгі тұжырымдар ұсынылған.

Мақаланың мақсаты. Зерттеудің мақсаты теориялық-тұжырымдамалық деңгейде экономикалық-инновациялық динамика мен агломерациялық кеңістіктік даму арасындағы көптеген сызықтық емес қатынастар мен өзара әрекеттесу принциптерін анықтау, ал эмпирикалық деңгейде инновациялық дамудың табиғи өзін-өзі ұйымдастыратын тетіктерін бұза отырып, агломерацияның белсенді дамуына кедергі келтіретін негізгі себептерді талдау болып табылады.

Кілт сөздер: агломерация, инновация, экономика, шоғырлану, кәсіпорын, стратегия, қала, аймақтық, бәсеке, өңірлер.

Ключевые слова: агломерация, инновации, экономика, концентрация, предприятие, стратегия, город, регион, конкуренция, регионы.

Keywords: agglomeration, innovation, economy, concentration, enterprise, Strategy, city, regional, competition, regions.

Кіріспе. Қазіргі әлемдегі аймақтық проблемалардың кешеніне деген қызығушылықтың артуы ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігінің артып келе жатқандығына байланысты. Сонымен қатар, әлемдік қауымдастықтың өзін-өзі ұйымдастыру құбылыстарының бірі ретінде халықты жоғары урбанизацияланған аумақтық ішкі жүйелерге – қалалық агломерацияларға (ҚА) шоғырландыру тенденциясы байқалады, олар интенсивті (өндірістік, еңбек, мәдени, әлеуметтік, рекреациялық) байланыстармен көпкомпонентті динамикалық жүйеге біріктірілген елді мекендердің жинақы кеңістіктік тобы болып табылады. Қалалық агломерациялардың шекарасы маятниктік көші-қонның соңғы нүктелерімен анықталады, моноцентрлік және полицентрлік агломерациялар ажыратылады. Қала агломерациялары постиндустриалды процестердің локустары болып табылады және осыған байланысты Қазақстанның жаһандық экономикадағы болашақ бәсекеге қабілеттілігінің көздері болып табылады. Сондықтан ірі қалалық агломерацияларды қарқынды дамыту Қазақстан Республикасының ұзақ мерзімді Даму стратегиясы аясында маңызды міндет болуы керек. Агломерация туралы ескірген және азайтылған түсінік оның оң әсерін бағаламауға әкеледі.

Әлемдік экономикада қазір экономиканы дамытудың жаңа моделі қалыптасуда, оның мәні білімді серпінді өзгеріп отыратын қоғамдық қажеттіліктерге жауап беретін, оларды жиі қалыптастыратын және өңірлер мен тұтастай алғанда елдің стратегиялық, ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін инновациялардың үздіксіз ағымына айналдыру болып табылады. Білімге негізделген экономика институттары дәстүрлі институттардан айтарлықтай ерекшеленеді, өйткені мұндағы инновациялық процестер аймақтық бәсекеге қабілеттілікті арттыру құралдары болып табылады. Сондықтан экономиканың инновациялық даму траекториясына көшуі жағдайында азаматтардың өмір сүру сапасын арттыру мақсатында Қазақстан үшін Аймақтардың тұрақты дамуын басқару әдістемесін ғылыми іздеу және негіздеу қажет.

Осы зерттеу контекстінде орнықты даму – бұл теңгерімді даму, қалалық агломерацияның әлеуметтік-экономикалық жүйесінің қалалық экожүйелерге шекті жүктемесіз эндогендік ресурстардың барлық түрлерін ұтымды пайдалану негізінде қоршаған ортадағы өзгерістерге сәтті бейімделу қабілеті.

Зерттеу әдістері. статистикалық әдістер, сараптамалық бағалау әдісі қолданылды. Соныменен қатар Қазақстандық қалалық агломерацияларының тұрақты түрде дамуын басқаруының ұйымдастырушылық-экономикалық негізін даярлау кезінде құрылымдылық пен логикалық талдама тәсілдері қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Ірі қалалар инновациялық және әлеуметтік-экономикалық үрдістерінің көшбасшылары, өсу локомотивтері, жалпы елдің даму реңін белгілейтін инвестициялар тарту орталықтары болып табылады. П.М. Полян [2] агломерацияны бір немесе бірнеше ядролық қалалардың айналасында шоғырланған және әр түрлі және қарқынды байланыстармен бір диапазонға біріктірілген бірін-бірі толықтыратын елді мекендердің нәтижесінде жиынтығы ретінде анықтайды. Бұл «қазіргі заманғы ірі қала мен оның спутниктік аймағының тұрғындарының көпшілігінің апталық өмірлік циклі сәйкес келетін әлеуетті және нақты өзара әрекеттесу» кеңістігі.

Өңірлер экономикасының инновациялық дамуының негізінде жекелеген өңірлерде бәсекелестік артықшылықтарды көрсетуді қамтамасыз ететін сабақтас салалар кәсіпорындарының алдындағы топтарды жүйелі ұйымдастыруды көздейтін А.Е. Дауешованың өндірістік кластерлерін дамыту тұжырымдамасы жатыр [1].

Агломерация терминін қоныстандыру нысаны ретінде алғаш рет француз ғалымы географ Бриллиант Е.В. енгізген [2]. Ол агломерация деп қалалық қызметтің қаланың әкімшілік шекарасынан тыс шығуы және оларды жақын елді мекендерге қайта бөлу процесі түсініледі деп сенді.

Кузьменков К.И. қалалық агломерацияларды елдің жалпы экономикалық кеңістігін ұйымдастырудың макроөңірлік нысаны ретінде қарастырады [3]. Қалалық агломерациясының аумақтық құрылымына тоқтала отырып, ғалым Ю.В. Павлов қалалық агломерацияның құрылымы орталықтық қала (агломерацияның өзегі), жабылатын және өзге спутниктер, екінші реттік агломерациялар, спутниктерінің бірінші мен екінші белдеуі, перифериялық аймақ, түйіндерінің бөлінетін элементтерінің жиынтықтары деген көзқарасын білдіреді.

Осы пікіріне байланысты, қалалық агломерацияның аумақтық құрылымдарының негіздері ретінде оның тірек қаңқалары қарастырылады, оның элементі Орталықтық қала (немесе агломерацияның өзегі) және радиалды көліктік магистралдары болып табылады, олардың бойларында қоныстану сәулесі қалыптасады.

Айтып кетуіміз керек, елді мекендерінің кез-келген шоғырлануларын қалалық агломерация деп атауға болмайды.

Негізгі бөлім. Әлемнің өңірлерінде қалыптасқан мемлекеттік және жергілікті басқару жүйелері агломерациялық процестерді реттеу мен ынталандырудың сандық және сапалық жағынан әртүрлі элементтерін қамтиды. Дамушы елдерде өңірлік саясаттың басты міндеті теңсіздікті ынталандыру және жалпы елдердің дамуын жеделдету үшін ірі агломерациялардың «өсу нүктелерін» құру болып табылады. Сонымен бірге дамыған елдердің аймақтық билік органдары өз аумақтарының әлеуетін дамыту үшін аймақаралық диспропорцияларды теңестіру және ішкі ресурстарды жандандыру сияқты әртүрлі тетіктерді қолданады [4].

Ірі қалалардың жергілікті өзін-өзі басқарушылық ұйымдары агломерация процестерін де қолдайды. Бүгінгі таңда қалалық агломерациялардың дамуы ірі қалалардың негізгі стратегиялық құжаттарының элементтерінің біріне айналуға.

Қазақстандағы урбанизация процесі ірі қалаларда өнеркәсіптің жылдам шоғырлануымен, жаңа құрылыс салатын өңірлерде жаңа ірі қалалардың құрылуымен және тиісінше халықтың көп бөлігін

ауылдан қалаға көшірумен және оның ірі және ірі қалалық елді мекендерде жоғары шоғырлануымен байланысты болды.

Қазақстан Республикасының Үкіметімен 2019 жылғы 27 желтоқсанындағы № 990 Қаулысына сәйкес «Өңірлерді дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» мемлекеттік бағдарламасы бекітілген[5].

Қазақстан Республикасының өңірлерін дамыту бағдарламасы макроөңірлерді, перспективалы аудандарды және экономикалық өсу орталықтарын дамытуға бағытталған. Экономиканың әртүрлі салаларын дамытуда әрқашан «локомотивтер» болған қалалар мен аудандарға ерекше рөл беріледі: өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, ғылым, мәдениет, туризм және басқалар:

- макро аймақтар – Абай облысы, Ақмола облысы, Ақтөбе облысы, Алматы облысы, Атырау облысы, Шығыс Қазақстан облысы, Жамбыл облысы, Жетісу облысы, Батыс Қазақстан облысы, Қарағанды облысы, Қостанай облысы, Қызылорда облысы, Маңғыстау облысы, Павлодар облысы, Солтүстік Қазақстан облысы, Түркістан облысы, Ұлытау облысы;

- «бастапқы деңгейдегі» қалалар (Астана, Алматы, Шымкент және Ақтөбе қалаларының орталықтары бар агломерациялар);

- «Екінші деңгейдегі» қалалар (облыс орталықтары, Семей және Түркістан);

- «үшінші деңгейдегі» қалалар (шағын және моноқалалар);

- негізгі ауылдық елді мекендерін қоса алғанда, ауылдық аймақтар;

- шекаралық аумақтар.

Бұл өңірлер сапалы жаңа урбандалған құрылымдар ретінде айқындалған, олардың негізгі міндеті оларды Әлемдік және өңірлік нарықтармен интеграцияланған ұзақ мерзімді өсу орталықтары ретінде қалыптастыру және дамыту болып табылады, бұл ретте әрбір агломерацияның басым экономикалық мамандандырулары айқындалған.

Соңғы жылдары ауыл тұрғындарының ірі қалаларға қарқынды ішкі көші-қоны байқалды. Нәтижесінде ел халқының үштен бірі қалаларда орталықтары бар төрт агломерацияда ғана тұрады: Астана, Алматы, Шымкент және Ақтөбе. Қазақстандағы басқа қалалардағы урбанизация көрсеткіштері өзгермейді.

Алматы-агломерациялық орталығы ретінде саналатын белсенді қалыптасқан еліміздің ірі мегаполисі. Алматы қаласы адами мен қаржылық ресурстарының, білім беру және ғылыми әлеуетінің жоғары шоғырлануыменен, ұлттық және әлемдік нарығыменен байланысты қамтамасыз ететін дамыған инфрақұрылымдарыменен айрықша көрінеді.

Қазіргі кезеңде Алматы қаласының қала маңдары аумақтарын дамыту Алматы қаласының қала маңдары аймақтарының аумақтарын қала құрылыстарын жоспарлаудың қабылданған кешенді сызбасы шеңберінде ұйымдастырылады. Алматы қалалық агломерациясы сауда-логистикалық және қаржы орталығы, «Алатау» инновациялық технологиялар паркі мен ірі университеттер базасындағы инновациялық кластер және Орталық Азиядағы туристік орталық ретінде дамып келеді. Агломерацияны G4 City жобасы шеңберінде спутниктік қалалардың құрылысын ескере отырып дамыту жоспарлануда, оған Алматы облысының дамуын және тұтастай алғанда Орталық Азия өңірін дамытудың ажырамас бөлігін қамтамасыз ететін құрамдас бөліктердің біріне айналатын 4 спутниктік қала, сондай-ақ «Қорғас» шекара маңы ынтымақтастығы халықаралық орталығының құрылысы кіреді.

Бас қала Астана, мемлекет астанасы урбанизация коэффициентін арттыратын және қалалық агломерациялардың қалыптасу аспектісіне арақатынасты қамтамасыз ететін халықтың қарқынды ағынын бастайды. Назарбаев Университеті мен өзге де салалық ғылыми орталықтардың негізінде Астана болашақта инновациялық қызметтің ауқымды бәсекеге қабілетті жобаларын алуы тиіс. Мұның бәрі бас қаланың әлеуетін арттырады.

Шымкент-Оңтүстік Қазақстан облысының әлеуметтік - экономикалық, ғылыми, білім беру мен мәдени орталықтары негізінде қарастырылады. Осы ретте экономикалық әлеуеті бар қала еліміздің оңтүстігінің агломерациялық орталығына айналуы мүмкін. Соныменен бірге, «жалған урбанизация» форматында оның дамуына жол бермеу мақсатында осы үрдісті реттеу керек.

Ақтөбе қаласы Ақтөбе облысының әкімшілік орталығы негізінде қарастырылады. Әкімшілікке бағынышты бес ауылдық аймақты қоса алғанда, Ақтөбе қаласының аумағы (Алғыс, Қарғалы, Құрайлы, Жаңа, Сазды) 2,3 мың шаршы километрге тең. Облыс көлеміндегі өнеркәсіптік өндірістің үлесі шамаменен 20 пайызын құрайды, негізгі үлес салмағын өңдеу өнеркәсібі алады -77 пайыз.

Қазақстанның қалалық агломерацияларының халық санының динамикасы, 1990-2020 жж.*

Агломерация	Халық саны, мың адам.		Халықтың өзгеруі, 2020 дейін 1990, %	Агломерация халқына ядроның үлесі, %	
	1990	2020		1990	2020
Алматы	1769.2	3059.6	172.9	64.0	60.6
Шымкент	1199.3	1985.6	165.6	32.8	50.8
Астана	448	1238.0	276.3	63.1	87.1
Қарағандинская	1239.9	940.4	75.8	49.5	52.9
Ақтөбе	494.7	704.5	142.4	58.4	69.3

* [6] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қазіргі кезеңде республиканың өңірлерін қаржыландыру донор өңірлерден реципиент өңірлеріне бюджет қаражатын қайта бөлуге негізделінген (экономикалық жағынан артта қалған облыстарға бюджеттік субвенциялар беру) қалыптасқан бюджетаралық қатынастар жүйесі шеңберінде жүзеге асырылады.

Республикадағы бюджетаралық қатынастарының аталынған жүйесі жергілікті атқарушы ұйымдарды (донор өңірлерінің де, реципиент өңірлерінің де) өз аумақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуының өсу қарқындарын ұлғайтуға жеткіліксіз дәрежеде ынталандырады.

Зерттеу шеңберінде жүргізілген SWOT-талдау қазіргі кезеңде Қазақстанда агломерацияларды дамытудың мынадай әлсіз жақтарын көрсетті:

- халықтың тығыздығының төмен болуы, халқы 2 миллион адамнан асатын өзектік қалаларының болмауы;
- орталық қалалардың және іргелес аумақтардың (елді мекендер жүйелерінің) ортақ жүйелік инфрақұрылымының болмауы;
- орталық қалаларының іштеріндегі тиімсіз көліктік инфрақұрылымдарының болуы (көліктік кептеліс);
- ірі қалалардағы өте қолайсыз экологиялық жағдайлар (Газдану, «Жасыл экономика» smart-технологиясын қолданбау, қоғамдық көліктердің дамымауы, қаланың ішінде экологиялық емес және энергияны көп қажет ететін өндірістерінің көп болуы);
- қалалардағы рекреациялық аймақтардың және жасыл аймақтарының дамымауы;
- еліміздің ірі қалаларында тартымды брендтерінің жоқ болуы (танымал халықаралық имиджі);
- еліміздің ірі қалаларының жаһандық пен өңірлік нарығындағы бәсекелестілікке қабілеттіліктерінің төмен болуы;
- қала орталықтарындағы және қала маңындағы елді мекендердің бірыңғай заманауи қалалық құрылыстық құжаттамаларының жоқ болуы.

Күшті жақтарына келесілер жатқызылады:

- білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет және демалыс саласындағы қызметтерін көрсетуінің жоғарғы деңгейлерінде болуы (елдің өзге өңірімен салыстырып қарағанда);
- халықтың табиғи және көші-қон өсімдерінің оң көрсеткіші;
- шағын және орта кәсіпкерлікті жетілдіруге қолайлы жағдайлар;
- кәсіби қызмет базаларының болуы.

Қауіптілік ретінде біліктіліктері төмен еңбектік ресурстардың бақыланбайтын жаппай ағынына сайкес «жалған урбанизация» сияқты негіздері бөлінеді; тұрғын үйге деген тапшылықтар; жоғарғы деңгейіндегі жұмыссыздық; қалалық әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымдарына шамадан тыс жүктемелер; қаланың маңындағы хаотикалық құрылыстар; келген халықты маргинализациялау және әлеуметтендіру (қылмыстың артуы); экологиялық жағдайдың төмен болуы.

Қазіргі уақытта Қазақстанда агломерацияларды дамыту мүмкіндіктеріне экономикалық толық қайта құрылымдау (постиндустриалды даму); көптеген және әртараптандырылған еңбектік нарықтарды қалыптастыру; тартылымдылықтарды арттыру мен тауарлардың және көрсетілетін қызметтерінің өткізуінің сыйымды нарығы ретінде өңірлердің имидждерін құру; «инфрақұрылымдық әсер» құру (куатты көлік ешпендері, мультимодалды тораптар, ақпараттық коммуникациялар); ірі көліктерменен көршілес әсерлер, яғни бүкіл агломерацияның тұрғындарына агломерацияның әртүрлі аумақтарының еңбек, сауда және басқа мүмкіншіліктеріне толық көлемде қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, қаланың экономикалық-әлеуметтік жағдайы мен оның қалалық елді мекендер иерархиясындағы орны халықтың санына емес, жергілікті деңгейден жаһандық деңгейге дейінгі нарықта ұсына алатын тауарлары мен қызметтерінің жиынтығына және сапаларына байланысты екенін атап өткен жөн. Сервистік және инфрақұрылымдық мүмкіншіліктер қаланың бет-бейнесін оның өндірістік мамандануына қарағанда көбірек анықтайды.

2-кесте

2024 жылға Қазақстан Республикасы агломерацияларының даму болжамы*

Қалалар	Агломерация саны, мың адам	Республика халқының санындағы үлесі (%)	Демографиялық сыйымдылығы, млн. адам
Астана	859,2	5,2	2,4
Алматы	2,5 млн. чел.	15	10,1
Шымкент	1,4 млн. чел.	8,5	4,1
Ақтобе	525,8	3,5	1,3
Ақтау	269,5	1,6	415,4 тыс. человек

* [6] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жақында қалаларға ұлттық және трансұлттық компаниялардың әкімшілік-басқарушылық қызметтердің орталығы ретінде көзқарастардың өзгеруі байқалды. Ақпараттық технологиялары мен логистиканың дамуына сәйкес, ең алдыменен, бизнесті ұйымдастыруға қолайлы ортаның болуына баса назар аударылады. Бұл, мысалы, жаңа американдық корпоративтік басқару орталықтарының – Остин, Даллас, Денвердің бәсекелестік артықшылығына айналды. Дәл осындай процестер Қытайдың және Үндістанның ірі агломерациясында белсенді дамып келеді [7].

Ірі агломерациялардың жерді пайдалану құрылымында тұрғын үй құрылысына және көлік инфрақұрылымын дамытуға арналған жерлер тұрақты үстемдік етеді. Соңғы жылдардағы үрдістер мыналар болып табылады:

а) жер қатынастары саласындағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің іс-қимыл еркіндігін кеңейту;

б) краудсорсингтің кең таралуын қамтитын және қала тұрғындарының және сарапшыларының қауымдастықтарының негізгі басқару шешімдерін әзірлеу, талқылау және қабылдау процестеріне кеңінен тартуды көздейтін басқарушылық технологиясының әртүрлілігін арттыру;

в) Бәсекеге қабілетті девелоперлік және туристік өнімдерді жасау, өзіндік мәдени және тарихи ескерткіштерді сақтау, табиғи ортаны, дәстүрлерді қалпына келтіру, мүдделерді назарға ала отырып, бірегей тарихи және ландшафтық кешендерді сақтау жөніндегі жобаларды әзірлеу және іске асыру кезінде мемлекеттік басқару саласындағы құзыреттерді қалыптастыруға байланысты «мәдени мұраны басқару» мамандығы бойынша білім беру;

г) бұрын дәстүрлі қала орталығына бағытталынған агломерациялар шегінде әртүрлі функцияларды орталықсыздандыру. Шын мәнінде, серіктес қалалар мен шеткері қалаларда қаланың тарихи орталығымен үйлесімді байланысқан, бірақ оны әртүрлі мекемелердің шектен тыс шоғырлануынан босатқан ғылыми, білім беру, мәдени, спорттық және инновациялық кластерлер құрылуда [8].

Ғылыми тұрғыдан алғанда, агломерациялардың даму деңгейін бағалау және оларды типологиялау әдістемесін әзірлеу маңызды болып табылады, ол халықтың саны мен агломерациядағы қоныстану жүйесінің сипатын ғана емес, сонымен қатар агломерацияның құрамдас бөліктерінің экономикалық әлеуетін, олардың арасында қалыптасқан әртүрлі байланыстардың тығыздығын ескереді

Айта кету керек, жергілікті өзін-өзі басқаруды басып тастаса, қалалық агломерациялар дами алмайды, сондықтан оны нығайту бүгінгі күннің өзекті талабы болып табылады. Жергілікті өзін-өзі басқарушылық ұйымдары өңірлік мемлекеттік билік органдарымен бірлесіп қалалық агломерацияларды басқарудың оңтайлы моделін айқындауға және агломерациялық жобаларды іске асыруға қабілетті [9].

Агломерацияны дамыту кезінде экономика дамиды және келесі маңызды аумақтық проблемалар шешіледі:

- жаңа кәсіпорындардың дамуына және жаңа үйлердің құрылысына ықпал ететін ресурстарды біріктіру;

- агломерациялардың имиджін арттыру;

- агломерацияның қаржы, мәдени, тауар және өзге де алмасулар саласындағы маңызды субъект мәртебесінде әлемдік аренаға шығуы;

- халықтың әл-ауқатының өсуі;
- аумақты барынша толық және қарқынды пайдалану;
- бәсекеге қабілеттілікті дамыту және арттыру үшін ресурстар ағыны;
- кәсіби өзін-өзі жүзеге асыру және білім беру мүмкіндігінің өсуі;
- еңбек ресурстарын пайдаланудың жоғары деңгейі.

Бір аумақта халықтың көп болуына байланысты ақша қаражаттарының шоғырлануы артып келеді, сондықтан елге қажет банк және қаржы саласы дамуда. Осы аумақтағы шоғырланған ресурстар капитал ағынына және экономиканың инновациялық салаларына инвестициялардың өсуіне ықпал етеді. Сонымен қатар, агломерациялар синергия мен аддитивтіліктің қасиеттерін көрсетеді және осылайша елдің аумағын қарқынды дамытады. Бүгінгі таңда агломерацияларға инвестиция салу өте тартымды және тиімді, өйткені нәтиже бірден көрінеді: экономикалық шығындар деңгейі төмендейді. Осылайша, ауқымның әсері көрінеді, өнімді өткізу нарықтары мен еңбек нарығы кеңейеді, өндірістің шоғырлануы жоғарылайды, бұл максималды әсерге және оң сыртқы әсерлердің дамуына және өсу нүктелерінің пайда болуына әкеледі [10].

Агломерацияның жоғарыда аталған артықшылықтардан басқа бірнеше маңызды кемшіліктері бар:

- агломерациялардың ішінде байланыстың көлік арналарына қатты жүктеме түседі;
- шу деңгейінің жоғарылауы және ластанған ауа сияқты экологиялық проблемалар бар;
- агломерация ішіндегі белсенді құрылысқа байланысты жасыл аймақтар қысқарады және табиғи ландшафт бұзылады;

- агломерация шегінде әлеуметтік-экономикалық факторлардың шоғырлануы периферияның «атрофиясына» әкеледі және оның шағын қалаларын экономикалық жағынан бәсекеге қабілетсіз етеді.

Агломерацияның толық жұмыс істеуі мен дамуына заңда агломерацияның мәні мен мазмұнын нақты сипаттаудың болмауы, агломерацияны дамыту мәселесінде мемлекеттің қолдауының болмауы, ядро қаласының аумағында жүргізілген кез келген қаржыландыруды барлық қолайсыз салдарлары бар қаражатты мақсатсыз пайдалану ретінде қарау сияқты проблемалар кедергі келтіреді.

Осыған байланысты агломерацияны дамыту үшін мемлекет алдына мынадай міндеттер қойылғаны маңызды.

Біріншіден, осы терминнің нақты анықтамасын заңнамалық деңгейде белгілеу және агломерациялық процестердің дамуына жоғарыда аталған кедергілерді жою қажет.

Екіншіден, әлеуметтік - экономикалық жүйелерді әкімшілік және мақсатты басқаруды ұтымды үйлестіру ережелерінің нақты жүйесін жасау керек.

Жоғары тиімді агломерацияның қалыптасу проблемаларын шеше отырып, мемлекет осы мәселеге мұқият қарауы және осы жүйе экономикалық оң нәтиже беруі үшін агломерациялық процестерді дамытудың барлық нұсқаларын бағалауы қажет.

Қорытынды. 1. Агломерациялық процестерді мемлекеттік реттеу жүйесі бірқатар бағыттарды қамтиды: құқықтық, экономикалық, әкімшілік, қала құрылысы.

Реттеудің экономикалық тетіктеріне кәсіпорындарды тарту немесе оларды агломерацияның шамадан тыс жүктелген өзегінен шығару үшін ынталандыру жүйесі, салық төлемдері, айыппұлдар жатады. Шетелдік тәжірибеде мұндай шаралар аумақтарды қарқынды пайдалану аймақтарындағы экологиялық жағдайды жақсарту үшін кеңінен қолданылады.

Әкімшілік шараларға тыйым салу, рұқсат беру және мәжбүрлеу кіреді.

Агломерацияларды дамытудың маңызды бағыты қала құрылысын реттеу болып табылады, ол агломерациялар үшін нормативтік-құқықтық базаны әзірлеу, агломерациялардың шекараларын айқындау, агломерацияларды дамытудың келісілген қала құрылысы және әлеуметтік-экономикалық тұжырымдамасын әзірлеу, қала құрылысы шешімдерін іске асыру тетіктерін қалыптастыру, ұйымдық құрылымдарды құру және т. б. жөніндегі мәселелерді шешумен байланысты.

Жаңа қала құрылысының және технологиялық шешімдерін іздеудің негізгі бағыттарына келесілер жатқызылады:

- Тұрғын үй қорларының жалпылама көлемінде жалға берілетін тұрғын үйдің үлесін ұлғайту қажеттілігі. Қазіргі кезеңде ХХ ғасырдың екінші жартысына тән жеке меншіктегі тұрғын үйлердің үлестерінің өсу тенденциялары дамыған елдердің көпшіліктерінде керісінше өзгерді. Мұны көптеген мегаполистердегі жалға берілетін тұрғын үйлердің үлестерінің қарқынды өсуі көрсетеді (мысалы, Нью-Йоркте бұл үлес тұрғын үй қорларының 70% - дан асады); [10]

- Муниципалды (немесе Мемлекеттік) әлеуметтік тұрғын үй қорларын басқаруды жеке операторларға тапсыру, әлеуметтік тұрғын үйлерді коммерциялық айналымдарға енгізу (жалға алушылардың сатып алу мүмкіндіктері немесе әлеуметтік тұрғын үй қорларының бір бөлігін жеке инвесторларға сату);

- Жаңадан игерілетін қала маңындағы аумақтарында әлеуметтік тұрғын үйлерді салудан бас тарту. Бүгінде дамыған елдерде әлеуметтік тұрғын үй коммерциялық тұрғын үйлермен қатар тұруына қалыптасқан қалалық ортада, соның ішінде орталық аудандарда шағын телімдерде пайдалануды жөн көреді;

- Ғимараттар мен инженерлік коммуникациялардың энергиялық тиімділіктерін арттыру. Энергияны үнемдейтін қаланы құруға көмектесетін ең өзекті құралдарының қатарларына келесілерді жатқызуға болады: өндірудің озық әдістері, соның ішінде тригенерация – электр, жылу және суықтың аралас өндірістері.

2. Мүмкін, ең революциялық өзгерістер қалалық агломерацияларының көліктік инфрақұрылымдарды дамыту саларында орын алуы мүмкін, бұл болашақта қала тұрғындарының жолға күніне 30 минуттан артық уақыт жұмсамауына бағытталынған. Осы саладағы негізгі тенденция-оның көліктік қызметтерді ұсынуға арналған әлеуметтік келісімшарттарының прототипі ретінде жұмыс істеуі және оны белгісіз адамдар топтарын тасымалдауды қамтамасыз ететін материалдық және техникалық құралдарының жиынтығы ретінде қарастырмауы.

3. Қалалық агломерациялардың экологиялық проблемаларын шешу де өзекті бола түсуде. «Бізден кейін, ең болмағанда, су тасқыны» деген белгілі формуламен сипатталған және қоршаған ортаның шексіз ассимиляциялық әлеуеті туралы өте кең таралған қате түсінікке сүйенетін логика біртіндеп өткенге айналады деп айту артық болмайды. Оның орнына экополис, «жасыл қала», «қоршаған ортаны ластамайтын қала» және т.б. ұғымдар келеді. Бұл Жаһандық экологиялық дағдарыстың алдын алудың жалғыз жолы, мысалы, планета халқының жартысынан көбі сапасыз су ішуге мәжбүр және ауаның ластануынан болатын өлім саны жылына шамамен жеті миллион адамды құрайды.

Осылайша, агломерацияларды құру ірі қаланың проблемаларын оны түсіру және қалаға айналаудағы елді мекендердің даму деңгейін арттыру арқылы шешуге мүмкіндік береді. Агломерациялар ірі қалаларға қосымша болып табылады және сонымен қатар өндірісті орналастыру, адамдарды қоныстандыру, жаппай демалыс орындарын құру, күрделі көлік құрылыстары мен коммуналдық шаруашылық объектілерін орналастыру сияқты өз проблемаларын шешу үшін жаңа мүмкіндіктерге ие болуда. Сонымен қатар, агломерация процесінде дамыған қалалық кеңістік қалыптасады, бұл агломерация аумағында толыққанды қалалық өмір сүру деңгейінің шоғырлануына әкеледі, әлеуметтік жағынан ең тартымды ортасы бар қоныстар саны артып келеді, бизнесті дамыту үшін қолайлы орта құрылады, өмір сүру сапасын арттыру қамтамасыз етіледі.

Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің ғылыми жобаларын гранттық қаржыландыру шеңберінде дайындалған (IRN: AP14870814 «Инновациялық кәсіпкерлікті дамытуға агломерациялық сыртқы әсерлердің әсері»)

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Дауешова А.Е. Городские агломерации в Казахстане // Вестник Университета Туран. Серия экономическая. – 2016. – №1. – С. 222-226.

2. Бриллиант Е.В., Ветвицкая С.М. Инновационное развитие городской среды [Электронный ресурс] // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 5-2. – С. 184-185. – URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=5367>.

3. Кузьменков К.И., Цыкалов В.А. Теоретико-методологические аспекты агломеративного подхода к пространственной организации экономики [Электронный ресурс] // Научные записки молодых исследователей. – 2016. – №2 – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-etodologicheskie-aspekty-aglomerativnogo-podhoda-k-prostranstvennoy-organizatsii-ekonomiki>.

4. Павлов Ю.В. Совершенствование правового регулирования развития городских агломераций // Ars Administrandi (Искусство управления). – 2018. – Том 10. – № 3. – С. 466-488.

5. «Өңірлерді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 27 желтоқсандағы № 990 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000990/history>.

6. Nixon J.H., Weiss M.A. Sustainable Economic Development Strategies. – Washington D.C.: Global Urban Development, 2011. – 32 p.
7. Анимца Е.Г., Власова Н.Ю. Проблемы и перспективы развития городских агломераций // Регионалистика. – 2020. – Т. 7. – № 3. – С. 60-66.
8. Impact of Urbanization and Development of Megacities on Personal Mobility and Vehicle Technology Planning [Electronic resource]. – URL: <http://www.frost.com/sublib/display-report.do?searchQuery>.
9. Герцберг Л.Я. Агломерации как объект экономической политики, государственного регулирования и территориального планирования [Электронный ресурс] // Градостроительство. – №4. – 2015. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aglomeratsii-kak-obekt-ekonomicheskoy-politiki-gosudarstvennogo-regulirovaniya-i-territorialnogo-planirovaniya>.
10. Ворошилов Н.В. Особенности и проблемы функционирования института местного самоуправления в муниципальных образованиях городской агломерации // Вопросы территориального развития вып. – 4 (44). – 2018. – С. 15.

REFERENCES

1. Daueshova A.E. Gorodskie aglomeracii v Kazahstane [Urban agglomerations in Kazakhstan] // Vestnik Universiteta Turan. Serija jekonomicheskaja. – 2016. – №1. – S. 222-226 [in Russian].
2. Brilliant E.V., Vetvickaja S.M. Innovacionnoe razvitie gorodskoj sredy [Innovative development of the urban environment] [Elektronny resurs] // Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij. – 2014. – № 5-2. – S. 184-185. – URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=5367> [in Russian].
3. Kuz'menkov K.I., Cykalov V.A. Teoretiko-metodologicheskie aspekty aglomerativnogo podhoda k prostranstvennoj organizacii jekonomiki [Theoretical and methodological aspects of the agglomerative approach to the spatial organization of the economy] [Elektronny resurs] // Nauchnye zapiski molodyh issledovatelej. – 2016. – №2. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/teoretiko-etodologicheskie-aspekty-aglomerativnogo-podhoda-k-prostranstvennoj-organizatsii-ekonomiki> [in Russian].
4. Pavlov Ju. V. Sovershenstvovanie pravovogo regulirovaniya razvitija gorodskih aglomeracij [Improving the legal regulation of the development of urban agglomerations] // Ars Administrandi (Iskusstvo upravlenija). – 2018. – Tom 10. – № 3. – S. 466-488 [in Russian].
5. «Onirlerdi damytudyn 2020-2025 zhyldarga arnalgan memlekettik bagdarlamasyn bekitu turaly» Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2020 zhylygy 27 zheltoksandagy № 990 kaulysy [Resolution No. 990 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2020 «On approval of the state program of regional development for 2020-2025»] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000990/history> [in Kazakh].
6. Nixon J.H., Weiss M.A. Sustainable Economic Development Strategies. – Washington D.C.: Global Urban Development, 2011. – 32 p.
7. Animica E.G., Vlasova N.Ju. Problemy i perspektivy razvitija gorodskih aglomeracij [Problems and prospects for the development of urban agglomerations] // Regionalistika. – 2020. – Т. 7. – № 3. – S. 60-66 [in Russian].
8. Impact of Urbanization and Development of Megacities on Personal Mobility and Vehicle Technology Planning [Electronic resource]. – URL: <http://www.frost.com/sublib/display-report.do?searchQuery>.
9. Gercberg L.Ja. Aglomeracii kak obekt jekonomicheskoy politiki, gosudarstvennogo regulirovaniya i territorial'nogo planirovaniya [Agglomerations as an object of economic policy, state regulation and territorial planning] // Gradostroitel'stvo. – №4. – 2015. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aglomeratsii-kak-obekt-ekonomicheskoy-politiki-gosudarstvennogo-regulirovaniya-i-territorialnogo-planirovaniya> [in Russian].
10. Voroshilov N.V. Osobennosti i problemy funkcionirovaniya instituta mestnogo samoupravlenija v municipal'nyh obrazovanijah gorodskoj aglomeracii [Features and problems of functioning of the institution of local self-government in municipalities of the urban agglomeration] // Voprosy territorial'nogo razvitija. – vyp. 4 (44). – 2018. – S. 15 [in Russian].

Бекжанова Т.К., Алтынбеков М.А., Ешпанова Д.Д., Жабытай Б.Н.

**ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ БИЗНЕС-СТРАТЕГИЙ
В ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЯХ**

Аннотация

В статье отмечены современные тенденции и тренды развития городских агломераций, отмечены региональные и структурные особенности их формирования и последующая трансформация на мировом уровне. Были озвучены актуальные стратегические концепции развития крупных городов, определяемые национально-культурными образцами стран.

Основное внимание уделяется основным тенденциям и проблемам развития казахстанских агломераций: создание регионального центра экономического роста вокруг «ядра» агломерации; концентрации населения в агломерации; обеспечение связности территорий городских агломераций на основе единой интермодальной системы городского пассажирского транспорта; управление городской агломерацией, осуществляемой органами исполнительной власти региона; единая инвестиционная среда развития городской агломерации; цикличность пространственно-территориального развития городской агломерации; развитие периферийных производственных зон; обеспечение благоприятных экологических условий в рамках городской агломерации.

В рамках намеченных трендов был проведен критический анализ существующей практики. Представлены основные выводы, касающиеся управления городским развитием.

Целью исследования является выявление на теоретико-концептуальном уровне принципов множественных нелинейных отношений и взаимодействий между экономико-инновационной динамикой и агломерационным пространственным развитием, а на эмпирическом уровне анализ основных причин, препятствующих активному развитию агломерации, с нарушением естественных самоорганизующихся механизмов инновационного развития.

Bekzhanova T., Altynbekov M., Yeshpanova D., Zhabytai B.

**FORMATION OF INNOVATIVE BUSINESS STRATEGIES
IN URBAN AGGLOMERATIONS**

Annotation

The article highlights current trends and trends in the development of urban agglomerations, regional and structural features of their formation and subsequent transformation at the global level. The current strategic concepts of the development of large cities, determined by the national and cultural patterns of the countries, were announced.

The main attention is paid to the main trends and problems of development of Kazakhstan agglomerations: creation of a regional center of economic growth around the «core» of the agglomeration; concentration of the population in the agglomeration; ensuring the connectivity of the territories of urban agglomerations on the basis of a single intermodal system of urban passenger transport; management of the urban agglomeration carried out by the executive authorities of the region; unified investment environment for urban agglomeration development; the cyclical nature of the spatial and territorial development of the urban agglomeration; development of peripheral industrial zones; provision of favorable environmental conditions within the urban agglomeration.

Within the framework of the planned trends, a critical analysis of the existing practice was carried out. The main conclusions concerning the management of urban development are presented.

The purpose of the article. The aim of the study is to identify at the theoretical and conceptual level the principles of multiple nonlinear relationships and interactions between economic and innovation dynamics and agglomeration spatial development, and at the empirical level to analyze the main reasons preventing the active development of agglomeration, with violation of natural self-organizing mechanisms of innovative development.

